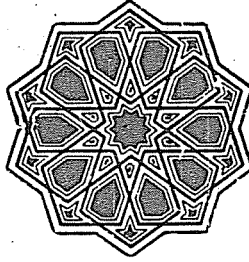

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVII

TARİHİ RİVÂYETLERE GÖRE HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ

İlk tarihçiler ve tarihî kaynaklar, haberleri arasında Hz. Osman (35 /656) devri hâdiselerine önemli yer verirler. Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ, Muhammed b. Ömer (Vâkidi) ve Seyf b. Ömer'in rivâyetleriyle, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rustem (310 /922) (et-Taberî), "Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk" (Leiden 1964, I-VI), Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd (230 /844), "et-Tabakâtu'l-Kübrâ" (Beyrut 1957, III), Ahmet b. Yahyâ b. Câbir (279 /892), "Ensâbu'l-Eşrâf" (Jerusalem 1936, V), gibi ilk tarihî kaynak sahipleri, Hz. Osman (r.a.)'ın hilafeti sırasında (23-35 /644-656) meydana gelen olaylardan tafsilath olarak bahsederler. Ne var ki bu haberler ve râviler sözkonusu olayları, hatta tek bir olayı önemli bir çok noktada çok farklı biçimde nakletmektedir. Bir başka deyişle bu devir olaylarıyla ilgili haberler, haber verenlerin siyasi ve fikri yapılarına, dünyeyi temâyüllerine göre muhtelif tezâhürler arz etmektedir. Oysa bir tarihî hâdis, kendine has özellikleri olan coğrafi bölge ve zamanlarda vuku' bulur. Tabiatına tesir eden maddî ve mânevî şartlar, siyasi, içtimâî ve iktisâdî faktörler; belli çevrelerde yerleşmesini sağlayan fikirler, müesseseler, akideler ve şahsiyetler vardır. Bu coğrafi bölgede, sosyal çevrede yaşayan ve bu hâdisenin meydana gelmesine sebep olan toplumu meydana getiren insanların farklı temâyülleri, hayat telakkileri, beşerî arzu ve ihtirasları vardır. Bir başka ifade ile insanların bu hâdisedeki payları, tabiatlarına, rağbetlerine ve hayat felsefelerine göredir. Bu durumda, tarihçinin ve râvinin vazifesi, sözkonusu hâdisenin olmasında bu âmillerin etkisinin ne olduğunu ve ona ne gibi bir özellik kazandırdığını doğru olarak bildirmektir. Yani hâdiseyi, meydana geldiği şekliyle ve deskriptif tarzda haber vermektir.

Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık dönemiyle ilgili haberler de, tıpkı müslüman ve halife olmasıyla alakalı rivâyetler gibi, işte bu sonuncu özellikten mahrum bulunmaktadır. Bu devir ve olaylarıyla ilgili bize en tafsilath haberler veren ve ilk râvilerden olan Ebû Mihnef, Vâkidi ve Seyf'in rivâyetlerini yanyana getirmek ve karşılaştırmak, ya da

Taberi'nin Tarihi'nin, İbn Sa'd'ın Tabakât'ının, Belâzuri'nin Ensâbı'nın konuyla ilgili haberlerini umumî biçimde mukayese etmek, bu hakikati görmek için yeterlidir. Zira sözkonusu râvilerin ve tarihçilerin herbirisi olayları, hususi dinî ve siyâsî, içtimâî ve iktisâdî temayüllerine göre haber vermektedir. Ebû Mihnef'in şii, Vâkidi'nin Osman düşmanı, Seyf'in de hâricî yanlısı ve ashabtan teberri eden bir kişi olarak itham edilmeleriyle, hadisçilerin bu kişileri cerh ediş sebepleri nazar-ı itibara alındığında, bunlardan yalnız birisine dayanarak Hz. Osman devri olayları ve halife-nin öldürülme sebepleri hakkında doğru bir neticeye varmanın fevkalade güç olduğu görülür¹. Ne var ki, ilk tarihçilerle Hz. Osman devri hâdiselerinden bahseden sonraki tarihçiler, hadis âlimlerinin çoğunlukla zayıf, yalancı, güvenilirmez ve zındık olarak cerhedip rivâyetlerini almadıkları bu üç kişinin haberlerine dayanırlar.² Meselâ, Taberi (ö. 310), Zehebi (ö. 748), İbn Ebî Bekr (ö. 741), İbn Asâkir (ö. 571), İbn Kesir (ö. 774), İbnu'l-Esir (ö. 630), İbn Haldun (ö. 808), Ebu'l-Fedâ (ö. 732), Reşid Rıza (ö. 1356) ve benzeri tarihçiler genellikle Seyf'in ve diğer iki râvinin rivâyetlerine isnad ederler. Dayandıkları rivâyetlere göre de, bahsedilen olayların tabiatı ve cereyân şekli farklılık arzeder; değerlendirmelerde farklı sonuçlara varırlar. Meselâ Seyf'in rivâyetlerini esas alan tarihçiler ve ilim adamları, Hz. Osman devrinde ortaya çıkan karışıklıkların asıl müsebbiblerinin Abdullah b. Sebe ve onun taraftarları olan Sebeiyye olduğunu söylerler.³ Ebû Mihnef ve Vâkidi'nin haberlerine isnad edenler

1 Bu üç tarihçi ve râvinin haberleri üzerinde çok şey söylenmiştir. Hatta bu üç kişiden her birisi müstakil çalışmalara konu bile olmuştur. Tarihçiler ve hadis ulemâsi bunların rivâyetlerini ve verdikleri haberlerin doğruluk derecelerini tedkik ve tenkide tabi tutmuşlardır. Geniş bilgi için kırs.: İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kenani el-Askalanî, "Tehzîb et-Tehzîb", Beyrut 1968, 4/295 vd., 492; 9/364, 366, 367; el-Işş, Yusuf, "ed-Devletu'l-Emeviyye", Dımyşk, 1385/1965, 68-69; el-Ma'rûf, Münir Mahmud, "el-Havâriç...", Beyrut 1977, s. 43-44, el-Askerî, Murtaza, "Abdullah b. Sebe'...", Neccef 1375, s. 17-83 vd.; Talbi, Ammar, "Arâu'l-Havâriç el-Kelâmiyye", Cezâyir 1982, C.I, ss. 66-75; Welhausen (J.), "İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş," çev.F. Işıltan, Ankara 1964, ss. 96-114.

2 İslam tarihçileri ve müsteşrikler, dayandıkları rivâyete göre olayın sebeplerini söylemişlerdir. Meselâ sadece Ebû Mihnef'in ve Vâkidi'nin rivâyetlerini esas alan Welhausen, olayın gerçek sorumlusu olarak ashabı ve bizzat halife ile Ümeyye oğullarını gösterir. Aynı şekilde, Ali eş-Şâbbî gibi ("Mebâhis fi'lmi'l-Kelâm ve'l-Felsefe", Tunis 1978) bu olayı açıklamada yalnızca Seyf'in haberlerini esas alanlar ise hâdisenin gerçek mesulleri olarak İbn Sebe ve Sebeiyye'yi gösterir. el-Işş, (Yusuf), el-Ma'rûf (Münir), es-Seyyid (Abdulaziz Salim), "Tarihü Devleti'l-Arabiyye," Beyrut 1971, s. 350-560, bu görüşte olan diğer çağdaş tarihçilerdir. Bu konuda mukayeseli bilgi için bkz. el-Askerî, Murtaza, a.g.e., 61 vd.

3 Bkz. Yusuf el-Işş, age., s. 48 vd.; Ma'rûf, age., s. 60 vd; eş-Şeybî, Mustafa Kamil, "es-Sîlatu beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu", Bağdat 1963, C.I., s. 11; Talebî, Ammar, age., s. 67 vd.; en-Neşşarî, Ali Samî, "Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm", Kahire 1965, s. 28.

ise, Hz. Osman ve Ümeyye oğullarının ortaya çıkan karışıklıkların başta gelen faileri olduğunu belirtirler.⁴ Mezheb taassubu, siyâsî-içtimâî çıkarlarla, kabilecilik ve bazı aileler arasındaki köklü muhalefetlerin söz konusu haberlerin nakline ve değerlendirilmesine ilave edilmiş olabileceğini de dikkate alırsak, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle neticelenen büyük karışıklıkların ortaya çıkış sebeplerini ve vuku' bulan olayları gerçek hüviyetiyle anlamanın kolayca mümkün olmadığı kendiliğinden tezâhür eder.⁵

Bu durum karşısında, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde meydana gelen olayları ve halifenin öldürülüş sebeplerini anlamak için, öncelikle haberleri râvilerine göre tasnif etmek, sonra da birbirleriyle mukayese yapmak icâbeder. Ancak böyle bir metodla olaylara gerçek yönüyle nüfuz edilebilir, rivâyetlerin doğru olanları yanlış olanlarından ayırđedilebilir. Biz de, çeşitli haberleri derleme ve toplamadan oluşan bu çalışmamızda, Hz. Osman devrinde ortaya çıkan ve Müslümanların halifesinin ölümüne sebep olan karışıklıkları böyle bir metodla ve ilk haberlerin umumî istikametinde ele almaya çalışacağız.

Hız. Osman'ın katli hâdisesini ilk defa müstakil olarak ele alan ve rivâyetleri tasnif ederek yazan Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (ö. 157)'dir. O, "Maktel-i Osman" adlı kitabını bu üslûble yazmıştır. Seyf b. Ömer et-Temîmî (ö. 180) "el-Futûhu'l-Kebîr ve'r-Ridde" ve "Kitâbu'l-Cemel ve Mesîru Aişe ve Ali" adlı kitaplarını aynı metotla telif etti. Daha sonra Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 207), "Maktel-i Osman"; muâsırı Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (ö. 207), "Kitâbu'r-Ridde ve'd-Dâr"; Ali b. el-Medâinî (ö. 225), "Maktel-i Osman" adlı kitapları yazdılar. Müttekaddiminden bu hususta telif yapan en son müellif, "Maktel-i Osman" adlı kitabıyla Ömer b. Şebbeh (ö. 262)'dir. Ancak bu kitaplardan hiçbirisi bize kadar gelmedi; tarihçiler onlardan bildikleri kısımları bize naklettiler.⁶ Meselâ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzûrî (ö. 279), "Futûhu'l-Buldân" ve "Ensâbu'l-Eşrâf" adlı eserlerinde Ebû Mihnef ve Vâkidî'nin

4 Meselâ Krş. Welhausen (J.), age., s. 98-104 vd; Arap Devleti ve Sükutu", Ankara 1963 s. 20-23; el-Askerî, Murtaza, age., s. 85 vd.

5 Bu sebebledir ki, fitne hâdisesinin sebepleri ve cereyan tarzı tarih kitaplarında farklı biçimde gösterilir ve anlatılır. Meselâ Ebû Mihnef, haberlerine mezheb taasubunu ve siyasi fikirlerini de ilave ettiği için hadisçiler tarafından zındıklıkla suçlanmış ve rivâyetleri metruk sayılmıştır. Bkz. İbn Hacer, Tehzîb, 4/492; el-Işş, age., s. 43 vd.

6 Yusuf el-Işş'in adı geçen eserinden naklen. Bkz., ss. 46-58 vd. Bu yazımızda, Yusuf el-Işş'in adı geçen eserinden önemli ölçüde yararlandık. Aynı şekilde, Ammar Talbi, Na'if Marûf, Seyyid Abdulaziz Salim'in adını zikrettiğimiz eserlerinden de sık sık ıktibasta bulunduğuk.

haberlerinden önemli bir kısmını bize ulaştırır. Ahmed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310) de, "Tarihu 'r-Rusûl ve'l-Mulûk" adlı meşhur eserinde, Seyf b. Ömer ve Vâkidi'nin haberlerinden büyük bir kısmını nakleder. Muhammed b. S'ad (ö. 230)'ın "Tabakât"ı da, büyük çoğunluğu ile Vâkidi'nin rivâyetlerini ihtiva eder⁷ Ne var ki, bu üç kişinin rivâyetlerini bir araya getirdiğimizde, birçok hususta farklı ve aykırı istikamette olduklarını görürüz. Bu durum, muhtemelen onların siyâsî-içtimâî ve fikrî temâyüllerinden kaynaklanmaktadır. Ve belki de hadîs bilginleri onların rivâyetlerini, rivâyetlerine fikrî ve siyâsî-içtimâî kanaatlarını karıştırabilecekleri gerekçesiyle, zayıf ve merdud saymıştır.⁸

Hiz. Osman devri karışıklıklarıyla ilgili olarak ilk tarihi kaynaklarda, bu üç râvinin rivâyetlerinin yanı sıra, doğrudan görgü şahitlerinden gelen veya bizat görgü şahitlerinden alınmış 7 rivâyet daha vardır. Bu 7 rivâyeti şu şahıslar rivâyet ederler:

- 1) Yezîd b. Ebî Habîb (53-128); zamanında Mısır müftüsü idi,
- 2) Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (58-124); Şam bölgesi muhaddislerindedir.
- 3) Ebû Hanîs Sehm el-Ezdî; Ömer b. Abdülaziz devrine kadar yaşadı.
- 4) Sâ'id b. el-Müseyyeb (13-94); Medine'nin 7 meşhur fakihinden birisidir.
- 5) el-Ahnef b. Kays (72-); Seyyid b. Temîm'dir; akıllılığı ve hilmi ile meşhur olmuştur; Hiz. Osman devri hâdislerine muâsırdı ve öldürme olayına yakındı.
- 6) Ebû Useyd el-Ensâri'nin mevlâsı Ebû Sa'id; olaya şahit oldu ve oluş şeklini gördü.
- 7) Zübeyr b. el-Avvam; aşere-i mübeşşeredendir. Cemel Vak'asında öldü.

Bu rivâyetlerden Sa'id b. el-Müseyyeb, Zühri, Yezîd b. Habîb ve Zübeyr'e isnad edilenler birçok kimse tarafından tenkid ve cerh edilmiştir.⁹ Diğer üç rivâyet aleyhinde, bildiğimiz kadarıyla, söz söylenme-

7 Taberî'nin Seyf'den rivâyeti iki yoldandır: a) Ubeydullah b.Said ez-Zühri'den, o, amcası Yakub b.İbrahim'den, o da, Seyf'den; b) Es-Seri b.Yahya'dan, o, Şu'ayb b.İbrahim'den, o da Seyf'den. İbn Asâkir'in Seyf'den rivâyeti sened bakımından farklıdır.

8 Bu konuda krş. el-Askeri, age., 20 vd.; el-Işş, age., 46 vd.; Tehzib, 4/492, 9/365-367.

9 Bu râvilerin rivâyetleri için bkz. Taberî, 1, 2963, 3006, 2987-8, 3014, 2999, 3000, 3023; Belâzuri, Ensâb, V/25-28, 38, 67-71. Yusuf el-Işş, hadîsçilerden ve tarihçilerden bu rivâyetleri tenkid edenlerle ilgili geniş bilgi vermektedir kitabında (s.43).

miş, aksine birbirlerini teyid ettikleri belirtilmiştir.¹⁰ Bu bakımdan, burada, bu üç rivâyeti Hz. Osman devri karışıklıkları ve öldürülme hâdisesinin açıklanmasında esas kabul edeceğiz.

1) *Ebû Sa'id'in Rivâyeti*¹¹: Sahih rivâyetlerin ilki ve en önemlisi Useyd es-Sa'idî el-Ensârî'nin mevlâsı Ebû Sa'id'in rivâyetidir.¹² Çünkü o, Hz. Osman'ın katli hâdisesine bizzat şahit oldu. Hâdisenin cereyân edişini bilen Ebû Nadara da bunu ondan rivâyet etmiştir. Ebû Nadara, Hz. Osman'ın öldürülmesinden bir sene sonra meydana gelen Cemel Vak'a'sına çok yakındı, belki de iştirak etti. Yani Sa'id'in rivâyeti, hâdisenin olduğu devirde yaşayan ona yakın olan, belki de katılan birinin rivâyetidir.¹³ Metni ilk tarihi kaynaklarda mevcut olan bu rivâyetin senedi şöyledir: Ya'kub b. İbrahim¹⁴ Mu'temir b. Süeyman'dan,¹⁵ o, babası Süleyman b. Tarhan'dan,¹⁶ o, Ebû Nadara'dan,¹⁷ o da Ebû Sa'id'den rivâyet eder.

Bu rivâyet, Hz. Osman'ı, hilafetinin son senelerindeki icraatından dolayı reddeden, sorguya çeken Mısırlıların Medine'ye gelişile ilgili haberle başlar:

10 Yusuf el-Işş, hadîşçilerin ilk dört rivâyet ve râvileri hakkında yaptıkları tenkidleri topluca zikreder (s.29 vd.)

11 Rivâyetin metni için bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr b. Rustem (310/922), "Tarihü'r-Rusûl ve'l-Mulûk", Leiden 1964, I. 306-7, 3023; Kahire 1970 bas., IV, 383-4, 394; el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya b.Câbir (279/892), Ensâbu'l-Eşrâf", Jerusalem 1936, V, 93, 96; et-Taberî, Muhibuddin Ebu Ca'fer Ahmed (694/1295), "er-Riyâdu'n-Nadara fi Menâkibi'l-Aşere", Kahire 1327, II/121-123; Ebû Nu'aym, "Ahbârü İsfêhân", London 1936, II/188. Çalışmamızda dayandığımız ve zikrettiğimiz rivâyetleri, kaynak tarih kitaplarında olduğu için, tekrarlamamak gayesiyle metin olarak yazmadık, buldukları kaynaklara işaret etmeyi yeterli gördük.

12 Rivâyetin senedinde şu râviler vardır: Ya'kub b.İbrâhim, Mu'temir b.Süleyman, Süleyman b.Tarhan, Eb Nadara, Ebû Sa'id. Ya'kub b.İbrahim, hafız ve sika olan Ebû Yusuf ed-Devreki'dir (bkz. Tehzib et-Tehzib, II/281); Mu'temir b.Süleyman da sikadır (bkz.Tehzib . . . , 10/227); Babası Süleyman b.Tarhan da Basra'nın seçkinlerinden olup hafızdır (Tehzib, 4/201); Ebû Nadara da sikadır (Tehzib, 1/302). Rivâyetin sahibi Ebû Sa'id'in de Osman'ın katli hâdisesinde bulunduğu zikredilir (bkz. el-Işş, age. 42). el-Işş, Ebu Sa'id hakkındaki bilgileri, Hakîm'in "Kitâbu'l-Esâmî" adlı eseriyle Mustalehu'l-hadis el-Ezheriyye nus. (138), 9032, 196. varaka isnad ettirir. Bu rivâyetin hulasası Ensâb, V/96'da mevcuttur.

13 Yusuf el-Işş, bu rivâyetin, olaya en yakın, belki de olaya katılan birinin rivâyeti olması sebebiyle, en sahîh rivâyet olduğunu söyler (Bkz. el-Işş, age. s. 43 vd.).

14 Bkz. İbn Hacer, Tehzib, 11/281.

15 Bkz. aynı eser, 10/227.

16 Bkz. aynı eser, 4/201.

17 Bkz. aynı eser, 1/302. Rivâyetin bu kısmında ve diğer kısımlarda yer alan hususlar, Muhammed b. Şîrin'in sahîh senetli rivâyetinde de mevcuttur (bkz. Belâzürî, Ensâb, V/93). Aynı şekilde Ebû Mihnef ve diğerlerinden gelen ittifak metni de buna benzer (bkz. Belâzürî, Ensâb, V/62).

Rivâyetin birinci kısmında Hz. Osman, icraatından şikayet ederek kendisine karşı çıkan Mısırlılarla görüşür. Ancak onları, Medine'ye girmelerini sakıncalı gördüğünden, Medine dışında bir köyde karşılar ve kabul eder. Bunlar Hz. Osman'a Mushaf'ı getirtirirler ve 70. sureyi, yani Yunus suresini açtırırılar ve okuttururlar. "Allah'ın inzal ettiği şeyi görmüyormusunuz?" (Yunus 70/59) âyetine gelince durdururlar ve onu bu âyete dayanarak hesaba çekerler. Osman onların bütün sorularını cevaplandırır. Sonunda, âsilere, ne istiyorsunuz? diye sorar. "Misâk istiyoruz" cevabını alır. İsyân etmemeleri, Müslüman toplumun birliğini parçalamamaları, hâdise çıkarmamaları için, halife onların sorularına cevap verir, ileri sürdükleri teklifleri ve şartları dinler, bunları yapacağını söyler. Üstelik kendisinden şikayet eden, misâk isteyen, bu Mısırlıları över.

Rivâyetin bu bölümü, Hz. Osman'a gelen Mısırlı topluluğun, kendileriyle halife arasında Allah'ın Kitâbı'nı hakem yapmak istediklerini işaret eder. Aynı şekilde Mısırlıların Hz. Osman'ın icraatını kabul etmediklerini; aralarındaki en önemli meselenin fetihlerle elde edilen malın dağıtılması olduğunu bildirir.

Rivâyetin ikinci kısmı, Mısırlıların, içlerinden bazı kimselerin öldürülmesini emreden ve Osman'ın mührünü taşıyan mektubu görüp geri dönmeleriyle alakalıdır. Bu kısım oldukça önemlidir; çünkü bu insanların yaşadıkları günlerde karanlıkların gizlediği birtakım gerçekleri açığa çıkarmaktadır.

Açığa çıkarılan hususlardan birisi, rivâyetlerde ve değerlendirmelerde en çok saptırılan ve Hz. Osman'ın öldürülmesinin en önemli sebeplerinden olduğu söylenen binitli bir adamın Mısırlı topluluğun yanından geçmesi meselesidir. Aslında bu çok âcâib bir hikayedir. Bir deve üzerinde gelen bu adam, gizlilik önemi bulunan bir şeyle gönderilen basit bir elçiye benzemektedir. Zira o, Mısırlı topluluğun yanına geldiğinde, onların dikkatlerini çekmek, kendisiyle ilgilenmelerini istemektedir. Kimse kendisinden birşey sormadan, nereye ve ne sebeple gittiğini açıklamaya çalışmaktadır. Halbuki gizli ve önemli bir görevle gönderilen bir elçinin vazifesi, hiçbir kimse tarafından tanınmamak ve bilinmemektir. Ne var ki, deve üzerindeki bu adam bütün gücüyle yüklendiği işi açıklamaya ve tanınmaya gayret sarfediyor. Mısır topluluğun yanına geliyor, sonra uzaklaşıyor, sonra tekrar geliyor, yanlarından geçiyor ve uzaklaşıyor. Kim böyle yapar? Tabii ki, dikkatleri üzerine çekmek isteyen, şüphe uyandırmaya çalışan, kendinin yanında ne olduğunu sordurmak isteyen kimsenin işidir bu. Bu tutumu ile o, sanki şöyle demek istiyordu: Bana bakınız, beni tanıyınız, bana yanımda ne olduğunu sorunuz ve öğreniniz.

Neticede arzusu gerçekleşti, yanına geldiler ve ne götürdüğünü sordular.

Rivâyetin sonraki kısmında da görüleceği üzere, bu adamın yaptığı normal bir elçinin yaptığı bir iş değildi. Belki de bu, Osman meselesini kesinlikle neticelendirmek gayesiyle gelen ve içlerinde de dinî gayretle gelişmiş birçok insan bulunan Mısırlı topluluğun önceden hazırladığı bir komplo idi.

Rivâyetin ortaya çıkardığı gerçeklerden ikincisi Hz. Ali (r.a.) ile ilgilidir. Mısırlılar, Hz. Ali'den, Medine'ye gelmelerini isteyen ve Osman'ı cezalandırmalarını belirten mektuplar aldıklarını söylemişlerdir. Bu mektuplardan kesinlikle haberi olmadığını söyleyen Hz. Ali ise "Allah'a yemin olsun ki ben size hiçbir mektup yazmadım" der. Öyle işe burada, halkı heyecandırmak ve tahrik etmek, Osman aleyhine kışkırtmak gayesiyle, Ali'nin dilinden ve onun adına yazılmış mektuplar vardır. Çünkü sadece Hz. Ali'nin diliyle yazılmış bir mektup değil, sahih isnadlı bir başka mektup daha sözkonusudur.¹⁸ Bu durum bize Müslümanların siyâsi-içtimâî yapısını bozmak, fitne çıkarmak isteyen kimse veya kimselerin mevcudiyetini; bunların Hz. Aişe ve Hz. Ali gibi seçkin müslümanların dilinden sahte mektuplar yazdıklarını; birtakım müslümanların inanç ve fikirlerini ifsad ederek, mevcut nizâma karşı hurûca sevkettiklerini göstermektedir.

Rivâyetin bu kısmından ortaya çıkan üçüncü gerçek; Osman'ın, razı ederek geri gönderdiği Mısırlıların arkasından, içlerinden bazılarının öldürülmesini ve cezalandırılmasını emreden mektup yazması meselesidir. Hz. Osman mektubun kendisine ait olmadığını, mektuptaki mührün ise, kendi mührü değil, kendi mührüne benzer biçimde nakşedilmiş taklidi mühür olduğunu söyler. Bu durum da, uydurulması mümkün tezvîrlerden veya hazırlanması olağan olan komplardan biri olarak görünmekte; mektupta gönderilen kişiyi ve işinin ne olduğunu teyid etmektedir; ya da halife-kabul etmememizle birlikte-yalan söylemektedir. Bir başka ifade ile, bu mektubu taşıyan elçiyi gönderen, Mısırlı topluluğun Mısır'a vardığında ortadan kaldırılmaları için mektub yazan Hz. Osman olma-

¹⁸ Bkz. Belâzurî, Ensâb, V/103; İbn Kesir, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1372), "el-Bidâye ve'n-Nihâye", Beyrut 1966, VII/195. Meselâ Mesruk (Aişe'ye) şöyle der: Sen, ona karşı hurûc etmeleri için insanlara mektup yazdın, işte senin yaptığın iş (yani Osman'ın katli)! O da şöyle dedi: Hayır, Müslümanların inandığı, kâfirlerin inkar ettiği Varlığa yemin olsun ki, beyaz üzerine siyah bir şey (mektup) kesinlikle yazmadım. Sadece bu meclisimde (yani yerimde, evimde) oturdum. Buna ta'likde bulunan A'meş de şöyle der: "Onlar, onun diliyle mektup yazmayı uygun görüyorlardı."

diği gibi, onu yazan, yollayan ve mühürleyen, halifenin mührünü taşıyan ve onun katibi olan Mervân da değildir. Ne var ki, Hz. Osman'ın, mektubun kendi mührünü taşımadığını söylemesine rağmen, Vâkidî¹⁹ ve benzeri râvilerin haberlerinde bu işi yapmanın Mervân olduğu söylenir.²⁰

Ortaya çıkan bu üç husus, birçok rivâyette fitne hadisesinin asıl sebebi gösterilen bazı meselelerin doğru olmadığını; Ali, Talha, Zübeyr ve Aîşe gibi ashabın, bazı rivâyetlerde belirtildiği gibi, bu hâdiseyi tertipleyenler olmadıklarını; olayın esas itibariyle bir takım bozguncu ve çıkarıcı şahıs ve çevrelerce tertiplenmiş olabileceğini göstermektedir.

Rivâyetin üçüncü kısmı; ihtilalcilerin Hz. Osman'a su vermediklerini ve halifenin onlarla mücadele ettiğini kapsar; Osman'a karşı tertiplenmiş bir komplonun varlığına işaret eder. Olayın bu safhasında baş rolde oynayan Malik b. el-Eşter'in "öyle görünüyor ki, o, hem sizi hem de kendisini kandırıyor" sözü de bu durumu doğrular mahiyettedir.

Rivâyetin bu kısmında ayrıca, Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber zamanındaki davranışlarına da yer verilmektedir. Güvenilir birçok kitapta da onun bu zamanki davranışlarından, İslam'a hizmetlerinden bahseden rivâyetler mevcuttur.²¹ Bu haberler içerisinde, bu rivâyete benzeyen ve doğruluğunu teyid edenler vardır.

Rivâyetin dördüncü kısmı; Hz. Osman'ın, rüyasında Hz. Peygamber'i ve ölümü beklemesini ihtivâ eder. Ebu Sa'id, bu hususu muhtasar olarak açıklar.²²

Rivâyetin beşinci ve sonuncu bölümünde, Hz. Osman'ın ne şekilde ve kim tarafından öldürüldüğü açıklanır.²³

19 Bkz. Taberî, Tarih, IV/356-380; I, 2965-3003; İbn Sa'd, Tabakât, III 64-65; Belâzürî, Ensâb, V/64-68.

20 Meselâ bkz. Taberî, I, 2827, 2865, 2991, 3057-59.

21 Meselâ, Ahmed b.Hanbel, "Müsned", Mısır 1313, 55 ve 320 vd.no.lu hadisler bu rivâyeti destekleyici delillerdir.

22 Bu konudaki diğer rivâyetler için krş. Taberî, I, 3015-3,358/385-414; İbn Sa'd, Tabakât, III/48-51; Muhammed b. Yahya b.Ebî Bekr (674-741), "et-Temhid ve'l-Beyân fi Maktel-i eş-Şehid Osman", tah. Zâid, Mahmud Yusuf, Dara's-Sakafe 1964, s. 130-140; el-Belâzürî, Ensâb, V/70-76.

23 Bu konuda krş. Taberî, I, 3031-3058; İbn Sa'd, Tabakât, III/65 vd.; el-Belazürî, Ensâb, V/73 vd.; İbn Kesîr, age., s. 180-198; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b.Ahmed b.Osman (747/1346), "Tarihü'l-İslâm...", Kahire, 1367-1368, II/135.

2) *Sehm el-Ezdi*²⁴'nin rivâyeti²⁵: Sevr b. Yezîd er-Rehbî²⁶ şöyle der: Sehm bana, evinde muhasara edildiğinde Osman'la beraber olduğunu haber verdi. Isyankar Mısırlı atlı'ların daha önce de ona gelmiş olduklarını; halifenin onlarla görüştüğünü; Mısırlıları razı etmiş olduğunu ve âsilerin de ayrılıp gittiğini zannettiğini bildirdi."

Bu muhtasar söz, Ebu Sa'id'in, rivâyetinin ikinci kısmındaki "Mısırlılar razı olarak geri döndüler" ibaresiyle uyum halindedir.

Sehm, şu sözleyle, Mısırlılarla ilgili hükmü temyiz eder: Onlar bazı tarikda döndüler, uzaklaştılar. Osman mescide geldi, öğle veya akşam namazını kıldırdı. Mescidde bulunanlar onu sorguya çektiler ve bazı suçlarla itham ettiler".

Bu sözler, bir önceki rivâyetin râvisi Ebu Sa'id'in "İnsanlar kızdılar ve bu Ümeyye oğullarının mekridir dediler" sözünün açıklamasıdır.

Sevr, Sehm'den naklen devamla şöyle der:²⁷ "Osman, yanında Talha b. Ubeydillah, Zübeyr b. el-Avvam, Mervan b. el-Hakem, Ebû Hureyre, el-Muğire b. el-Ahnes ve isimlerini tutamadığım, ancak bu kadarını muhafaza edebildiğim insanlar olduğu halde, evine döndü. Evinin yanına geldiklerinde, şakilerin Medine'ye girmiş olduklarını gördüler. Bu insanlar yaklaştılar ve evin kapısı önüne oturdular. Üzerlerinde silah vardı. Osman, Vesâb adındaki kölesine 'Onlara hurma getir ver; taamımızı yerlerse onlar için söylenecek bir şey yok, iyidirler, kötülükleri dokunmaz. Eğer onlardan korkarsan, onu onlara bırak ve dön' dedi. O da hurmayı oraya bıraktı; zira köleyi gördüklerinde onu ok yağmuruna tuttular, köle de yaralı halde geri döndü."

Bu bölüm, Ebû Sa'id'in rivâyetinde yoktur; fakat ona aykırı değil; belki de hâdise hakkında husûsî bir açıklamadır. Ayrıca rivâyetin bu

24 Sehm el-Ezdi'nin künyesi Ebû Huneys'tir. el-Ezd'den Hz.Osman'ın katline şahit olan kimsedir. Ömer b. Abdülaziz'in, Osman'ın katli hâdisesinde bulunanlardan karşılaştığı tek kişidir. Daha sonra âbid ve muhaddis bir insan olan Sevr b.Yezîd er-Rehbî el-Kilâ'i (153-) onunla karşılaştı. Ömer b.Abdülaziz'in ondan aldığı hadisi, ondan aldı ve ikisi de onu ondan rivâyet ettiler (Bkz. İbn Asâkir, Tarih u Dımışk, Zabiriyye nushası, no. 11, varak 189-190). Bu bilgi, Yusuf el-Işş'tan nakledilmiştir (bkz. el-Işş, age., s. 48).

25 Bu hadisin isnadı hasendir; er-Rehbî sikadır (Tehzib, II/33). Şamlılarla ilgili bu hadis, Muhammed b.A'yiz'in bu senediyle rivâyet olunur (bkz. Tehzib, 9/341).

26 Bkz. İbn Hacer, Tehzib, 2/33. Bu rivâyetin bir benzeri, Muğire b. Şu'be'ye nisbet edilir ve Abdullah b. Zübeyr'in de benzeri şeyler söylediği rivâyet edilir (bkz. ez-Zehabi, Tarihu'l-İslam, 2/134-135).

27 Bu rivâyetin bir benzeri için bkz. Taberi (Kahire bs.), IV/414-416.

kısından, bir kısım Mısırlıların, Hz. Osman'ı evinde kontrol altında tutmak için geldikleri anlaşılabilir.

Sehm'in sözleri şöyle devam eder: "Sonra müminlerin annesi Aişe çıktı ve Allah Allah! Müminlerin dımağında olan Osman..." dedi. Bu hâdisde de, Ebû Sa'id'in hadisinde yoktur, fakat ona muhalif değildir. Belki de Hz. Aişe, Hz. Osman'ın yanındaki arkadaşlarıyla birlikte, evini kontrol altında tutan, kötülüklerini açıkça izhar eden bu insanlara karşı çıkmısından sonra, iki taraf arasında müsademe olmasından korktu da bu sözü söyledi.

Sehm'in, bu olaydan sonraki rivâyetinde mektup hâdisesinin iğfali yer alır. Sanki o, mektup olayını bu hâdis için zikretmemek istemektedir. Onun burada zikrettiği husus, Hz. Osman'ın ne yapması gerektiği konusunda, ashabla yaptığı istişâredir. Sehm, bu mevzuda şunları söyler: "Sabah olduğunda o, bize sabah (el-gadâe) namazını kıldırır ve söyleyin ne yapmam gerekir? dedi²⁸..." Bu haber de, Ebû Sa'id'in rivâyetinde yoktur ama ona muhalif değildir. Sehm, bu hususla ilgili rivâyetinin sonunda "İçeriye ilk giren Muhammed b. Ebî Bekr idi... Ondan sonra Ruman b. Verdân içeri girdi ve halifeyi öldürdü..." der.

Onun, bundan sonra meydana gelen olaylar, yani Osman'la âsiler arasında evde vuku'bulan hâdiselerle ilgili rivâyeti Ebû Sa'id'inkinden çok geniştir. Hemen pek çok nokta da olduğu gibi bu noktada da, iki rivâyet birbirini tamamlamaktadır.

Bu iki rivâyeti yanyana getirdiğimizde, Ebû Sa'id'in hâdiseyi anlatması ve açıklaması ile Sehm'in nakli arasında hemen hiçbir hususta taarruz ve çatışma olmadığını, sadece tafsilatta ve meselelere girişte farklılık olduğunu, ama her ikisinin birbirini doğruladığını görürüz.

3) *el-Ahnef b. Kays'ın²⁹ rivâyeti*:³⁰ el-Ahnef'in rivâyeti esas itibariyle şu konulara işaret eder: Ali, Talha ve Zübeyr arasında ihtilaf ol-

28 Bu konuda benzeri rivâyetler için bkz. Taberi, I, 3030-35; ez-Zehbî, age., s 2/135.

29 el-Ahnef b.Kays, Arap hükemâsındandır ve hilmi ile meşhurdur. Bu konuda örnek getirilen kimse olmamıştır. Sikadır. 70 yıllarına doğru vefat etti. Hz. Peygamber'e yetişti (6.67/686-7). Tercüme-i hali için bkz.ez-Zehbî, age., 3/129-133; İbn Asâkir, Tehzib Tarihi Dumşk, Dumşk 1349, 7/10-24. Ayrıca bkz. Fiğlahı, Ethem Rubi, "İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri", Ankara 1983, s. 64, 84, 85.

30 el-Ahnef, Hz.Peygamber'den sahîh isnadlı rivâyet sahibidir. İsnadı şöyledir: Ya'kub b.İbrahim (sikadır; Tehzib, 11/380), Abdullah b.İdris (sikadır; Tehzib, 5/144), Huseyn b.Abdirrahman es-Sülemî (sikadır; Tehzib, 2/381), Amr b.Cevân (sikadandır; Tehzib, 8/12). Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inde, Nesâfî muhtasar olarak bunu rivâyet eder (bkz. Müsned, 511 nolu hadîs). Ahnef'in rivâyeti için bkz.el-Belâzurî, Ensâb, V/6, Taberi, I, 2974, 30164, /462; İbn Sa'd, Tabakât, III/66.

madığı; aynı şekilde Aişe ve Ali arasında ihtilaf ve dedi-kodu olmadığı; Aişe, Talha ve Zübeyr'in, halife olduktan sonra Ali'nin değiştiğine inandıkları, yani Ali'nin bey'at sırasında ileri sürülen şartları halife olunca yerine getirmediği; oysa Aişe'nin, Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi Mekke'ye geldiğinde, onun halife olmasına razı olduğu ve bunun gibi meseleler.

Görülmektedir ki, bu üç rivâyet aynı yönde ve ittifak halindedir, birbirlerini tamamlamaktadır. Râvileri olaya şahit olan kimselerdir ve si-kadırlar. Öyleyse, Hz. Osman'ın katli olayları ile ilgili haberlerde bunlar esas rivâyet durumundadırlar. Diğer rivâyetleri bunlarla karşılaştırmak icâbeder. Eğer diğer rivâyetler bu üç rivâyetle çatışırsa, onları, hâdisenin hakikatine muttali olmaktan uzak oldukları için, ya doğru saymamak ya da bu esas rivâyetler ışığında değerlendirmek lazımdır.

Buraya kadar ana noktalarıyla muhtevasını zikrettiğimiz bu üç sahih rivâyetten aşağıdaki neticeleri çıkarmak mümkündür:

1) Hz. Osman, kendisine yöneltilen suçlamaların önemli kısmını cevaplandırdı ve reddetti. Yapmış olduğu şeylerin bir kısmından da istîğfar etti; bu işlerinde hatalı olduğunu ikrar etti. İhtilalciler, halifenin düzeltilmesini vadettiği şeylere razı oldular.

2) Hz. Osman, va'dinden dönmedi ve Mısır vâlisine, isyancıların öldürülmesiyle ilgili mektup yazmadı.

3) Halife, kendisine karşı isyan edenlerle savaşmaya ve onları reddetmeye müktedir olduğu halde, kendisini müdafaa etmek yolunda bir kimsenin kanının akmasını istemedi; peygamber şehri Medine'yi terketmeye razı olmadı; gördüğü rüya sebebiyle, ölümü bekledi.

4) İlk sahabiler, pasif davranmalarına rağmen, halifeye bağlıydılar ve çocukları ile onu destekliyordular.

5) Talha ve Zübeyr'in zihninde kesinlikle hilafeti istila etme temâyülü görülmedi; Osman'ın ölümünden sonra da bunu arzulamadılar; aksine Ali'yi hilafet için en yetkili kimse gördüler.

6) Hz. Aişe de, Ali'nin hilafeti konusunda, Talha ve Zübeyr'in görüşündeydi.

7) Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne inandıklarından ve belki de Ali'nin, Osman'ın intikamını almak için birşey yapmadığını gördüklerinden, Aişe, Talha ve Zübeyr, Osman'ın kanını talep ederek hurûc ettiler.

8) Medineliler arasında, maddi meseleler sebebiyle, Osman'a karşı olan, onu cezalandırmak ve ondan öç olmak isteyen kimseler vardı; çünkü hâlife, onların fetihlerden elde edilen mallara ortak olmalarına karşı çıkmıştı. Bu kindar insanların çoğunluğu veya bazıları, arazilerini, ziraatlerini veya işlerini terketmiş, Medine'ye gelmiş, dört gözle fetihlerden gelecek olan ganimeti bekleyen ve aralarında bölüşmek isteyen kimselerdi.

9) Osman'a karşı isyan edenler arasında dinî gayretle gelenler de vardı.

10) Müslümanlar arasına fitne sokmak isteyen bazı fırsatçı ve menfaatçi kimse veya kimseler mevcuttu. Seçkin sahabe adına mektuplar yazan, Osman'ın Mısır valisine, Osman adına mektup gönderten ve hâdiseleri alevlendiren hep bu kimseler veya belli çevrelerdi.

11) İhtilalciler içerisinde, Muhammed b. Ebî Bekr, Muhammed b.

Huzeyfe, Ammar b. Yasir gibi, halifeden intikam alma duygusuna sahip olanlar ve bu nedenle onlarla temas halinde bulunan kimseler de vardı. Fakat bu kimselerin Osman'ın öldürülmesi olayına katılıp-katılmadıkları tam olarak açıklık kazanmış değildir.

Bu esaslar, şimdi ele alacağımız halifenin katledilmesi hâdisesiyle ilgili haberler konusunda bize yol gösterebilir. Bir başka deyişle tesbit etmeye çalıştığımız bu esasları temel unsurlar kabul etmek, sonra katl hâdisesi hakkında elimizde bulunan rivâyetlere ve kaynaklara bakmak gerekir.

Hz. Osman devri hâdiseleri ve katl olayı konusunda müracaat edilecek olan haberler, bu üç sahîh rivâyetin dışında, Ebû Mihnef, Vâkidî ve Seyf gibi ilk habercilerin rivâyetleriyle, hâdiseyi, hâdiseye şahit olmayanlardan veya görgü şahitlerine ulaşmayan başka kimselerden naklen ortaya koyan rivâyetlerdir. Bunlar da, Yezid b. Ebî Habîb, ez-Zühri, Sa'îd b. el-Müseyyeb ve Zübeyr b. el-Avvam'dır.

Daha önce işaret ettiğimiz sebepler dolayısıyla, bu haberleri sahîh olarak değerlendirmek, isnad bakımından sağlam kabul etmek güçtür. Ayrıca bu rivâyetler, münekkidler ve birçok hadisçilerin belirttikleri üzere, çoğunlukla metin bakımından farklı, sened bakımından zayıftır. Bu bakımdan bu rivâyetler, kendi başlarına, Osman devri olayları konusunda hüccet getirmek için esas malzeme olamaz. Bununla birlikte, sahîh rivâyetler istikametinde geldiklerinde onlardan faydalanmakta bir mani yoktur. Yani bu haberler, tesbit ettiğimiz esaslar ve sahîh haberlerin umûmi istikametinde vârid olduklarında, onlardan faydalanılır. Yukarıda

adını zikrettiğimiz râvilerden ve tarihçilerden bu yönden tercih edilebilecek haber Seyf'inkidir. Zira Seyf'in konuyla ilgili rivâyeti, fitne hâdiselerini, belirttiğimiz esaslara ters düşmeyecek biçimde arzeder.³¹ Ancak râvilerin, durumlarında çoğunlukla ihtilaf ettiği bazı tafsilatta farklılık mevcuttur. Öte yandan Seyf'in rivâyeti, yukarıdaki üç sahih rivâyette geçen bazı kapalı noktalara açıklık getirmektedir. Meselâ Ebû Sa'îd'in rivâyetinde "gizli el"den söz edilmektedir, fakat yeterince açıklanmamaktadır. Bununla beraber bu "gizli el" ne zaman meselelere yaklaşırsa, onları kışkırtıyor ve meselede söz sahibi olanları harekete geçiriyordu. Aynı şekilde hâdiselerin cereyân şekli ve meydana geliş sebepleri de, bu olayın gerisinde başka bir gücün, tahrikçi ve bozguncu ellerin varlığını hissettirir mâhiyettedir.

H. Osman'ın Öldürülmesi:

Burada, Hz. Osman'ın öldürülmesi hâdisesinin icmalî sebeplerini, yukarıdaki üç rivâyeti esas alarak, Seyf b. Ömer, Ebû Mihnef, Vâkidi, Zührî, İbn Sirîn ve benzeri râvilerin rivâyetlerinin ortak açıklaması ve istikametleri muvâcchesinde ele alacağız. Zikredeceğimiz bu hususlar, III. Râşid Halife'ye yöneltilen suçlamalardır. Tarihçiler ve İslâm Mezhepleri Tarihçileri Hz. Osman'ın öldürülmesini muhtelif sebeplere dayandırırılar.³² Biz bu hâdiseleri, elimizdeki rivâyetlere göre tasnif edeceğiz ve katli olayındaki paylarını göstermeye çalışacağız.

Zehebî, "Tarihu'l-İslâm" adlı eserinde, İsmail b. Halid'den şunu rivâyet eder:³³ "Osman, Ali b. Ebî Talib'i Mısırlılara gönderdi. Ali, onlara, onu suçladığınız, karşı çıktığınız ve muâkabe etmek istediğimiz şey nedir? dedi. Onlar şu sözlerle cevap verdiler: Allah'ın Kitabı'nı mahvetti (yani müslümanları tek bir nusha üzerinde birleştirdi); arzilerin bir kısmını, develerin ve davarların otlığı olarak kullanmak üzere, devletin malı yaptı; devlet işlerine Ümeyye oğullarını tayin etti; akrabalarını kayırdı; Hz. Peygamberin ashabına kötü muamelede bulundu; Afrika'dan gelen ganimetten Mervan'a özel hisse verdi; işte bu sebeplerle ona karşı çıktık." İsnadı sahih bir başka rivâyette³⁴ de, Kûfelilerin tenkidlerini şu şekilde arzettiklerini görüyoruz:

31 Seyf b.Ömer et-Temîmî (ö.170'e doğru); Taberî'de (1. 1172, 1173, 1749), Seyf b.Ömer et-Temîmî el-Üseyyid'dir. Üseyyid ise Amr b.Temîm'dir. O, Benî Amr ailesindedir. Bazı kaynaklar Üseyyidi olmadığını söyler. Tercüme-i hali için krş. el-Askerî, Murtaza, age., 48-62; Yusuf el-İşş, age., s. 51-73; Talbi, Ammar, age., s.65-70.

32g Biraz ileride bu hususa temas edeceğiz.

33 ez-Zehabi, age., 2/129.

34 ez-Zehabi, age., 2/129.

İbn Sîrîn der: “Osman onlara Ali’yi gönderdi. Ali doğrudan onların yanına geldi ve şu beş hususta anlaştılar: Vazifelerinden alınanlar yerlerine iade edilsin; madur ve haksızlık edilenlere hakları verilsin; fey eşit olarak dağıtılsın; taksimde âdil olunsun; devlet idaresinde adâletli ve liyakatlı kimseler çalıştırılsın.”

Hız. Osman da, bu tenkidleri ve suçlamaları şu sözleriyle reddetti ve cevaplandırdı: “Kur’an’a gelince; o, Allah katındandır. O’ndan geldiği gibidir. İstedığınız şekilde okuyup ihtilaf etmenize mani olmak için onu toplattım. Arazi meselesine gelince; Allah’a yemin olsun ki, kendi devem ve koyunum için hiçbirşey ayırmadım, bu arazilerde sadece devletin devleri otlamaktadır. Mervan’a husûsî para verme işi ise; bu, onların beytu’l-malıdır, istedikleri şedilde kullanırlar. Resullulah’ın ashabına iyi davranmadığım hususuna gelince; ben de bir insanım; severim ve kızarım. Kim bende hakkı olduğunu söylüyorsa veya kim zülmedilmiş olduğunu iddia ediyorsa, işte ben buradayım; isterse hakkını alır, isterse bağışlar. Bu sözler üzerine insanlar razı oldular ve anlaştılar.”

Bu rivâyetlere göre Hız. Osman’a yöneltilen suçlamalar, yani ölüme sebeplenen hâdiseler şunlardır:

1) *Mushafların Yakılması ve Resmî Nusha’nın Teşkili Meselesi*.³⁵ Bilinmektedir ki, Hız. Osman devri, islâm fuhâtının zirve noktasına ulaştığı devirdir. Öyle ki, İslâm ülkesinin sınırları bir taraftan Endülüs’e, diğer taraftan Mâverâunnehr’e kadar ulaştı. Yani arapların dışında, binlerce, yüzbinlerce insan Müslüman cemaat arasına katılmıştı. Yeni müslümanlar gerek itikadî yönden gerekse içtimâî yönden beklenmeyen meseleler ortaya çıkarıyordu. Meselâ pek az tekâmül etmiş yazı ile yazılmış Kur’an nushalarının bunlar arasında dağıtılması metnin sâfiyefi bakımından zorluk çıkarıyordu.³⁶ İşte Hız. Osman bu hususa eğildi ve müessir bir çâre aradı. Ordu içerisinde çıkan görüş ayrılıkları; Şamlıların, Kûfelilere “bizim kiraatimiz diğer kiraatlerden daha doğrudur, çünkü biz onu el-Mikdad’dan aldık; Kûfelilerin de Şamlılara “hayır, bizim kiraatimiz diğer kiraatlerden daha doğrudur, çünkü biz onu İbn Mesud’dan aldık

35 Mushafların birleştirilmesi, gayri resmî nushaların yakılması konularında bkz. Taberî, I, 2920-29; Ya’kubî, Tarih, 2/202; İbnü’l-Esîr, İzzuddin Ebu’l-Hasan b.Ali b.Muhammed b.Abdulkerim el-Cezerî (630/1232), “el-Kâmil Fî’l-Tarih,” Beyrut 1385-6/1965-6, III/42, 86; Hamidullah, Muhammed, “İslâm Peygamberi”, İstanbul 1966, II/33-36; Welhausen (J.), “İslâm’ın En Eski Tarihine Giriş”, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1966, s. 110; Laoust (H.), “Les Schismes dans L’Islam”, Paris 1977, s.7. Bu kitap Prof. Dr. Ethem Rubi Fıglah ve Doç. Dr. Sabri Hizmetli tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiş, ama henüz yayımlanmamıştır; İbn Ebi Bekr, “et-Temhîd ve’l-Beyân,” s.150 vd.

36 Bkz. Hamidullah, age., II/33 vd.

demeleri ve aralarında münakaşa etmeleri halifeyi bu işi süratle ele almaya sevketti. Hz. Osman, Resmî Nusha'yı getirtti; Zeyd b. Sabit, İbn Zübeyr, Sa'id b. el-As ve Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'ı, ana nushadan başka 7 nusha daha yapmak, sahifeleri neshetmek, resmî bir nusha meydana getirmekle görevlendirdi. Onlara "bir harfte ihtilaf ettiğinizde, telaffuzun doğruluğunu sağlamak için, onu Kureyş luğatiyle yazın" dedi. Onlar da böyle yaptılar. Halife, bir nushayı kendisi için ayırdı; kalan 6 resmî nushayı üç kıtaya yayılmış olan geniş İslam ülkesinin 6 büyük merkezine gönderdi. Resmî nushanın dışında kalan bütün nushaları da toplatıp yaktırttı. Müslümanlar genellikle, bu davranışından dolayı ona teşekkür ettiler, ancak İbn Mes'ud ve onunla beraber olanlar bu işe karşı çıktılar.³⁷ Belki de Abdullah b. Mes'ud, bu işin kendi riyâsetinde yapılmasını arzuluyordu; fakat halife, muhtelemen Hz. Ebû Bekir'in yoluna tabi olarak, bu işi Zeyd b. Sabit'e vermişti. Bu durum, halife ile, ünlü âlim sahabinin sonraki ilişkilerine tesir etmiş, münasebetlerinin menfi yönde gelişmesine sebebiyet vermiş olduğu gibi, bazı çevrelerin İbn Mes'ud mushafı ve muhalefetinden sözetmesine imkan vermiştir.³⁸ Yakma hadisesi H. 32 senesinde meydana gelmiştir.

2) *Bazı Arazilerin Devletleştirilmesi*: Hz. Osman, devletin develerinin otlaması, beslenip korunması, ordunun hizmetine hazır halde muhafaza edilmesi için, birtakım arazileri devlet malı haline getirmişti. Onun bu icraatı daha sonra bazı kimseler ve çevreler tarafından tenkid edildi. Halife, bu davranışı ile şahsî menfaatini değil, devletin yüksek menfaatini gözetiyordu.³⁹

3) *Devlet adamlarını Tâyini*: Hz. Osman'a yöneltilen suçlamalardan birisi de, tâyinlerde taraf tutması, devlet idaresine sadece Emevî ailesi mensuplarını tâyin etmesi hususudur. Hz. Osman'ın ilk tâyin ettiği vâli, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine, Kûfe valiliğine getirdiği Sa'd b. Ebî Vakkas'dır. Nitekim o, Ömer'in Şam âmillerini de bir sene süreyle yerlerinde bıraktı. Ne var ki, halife, Abdullah b. Mes'ud'la yaptığı bir kavga sonunda, onu Kûfe vâliliğinden aldı, yerine annesi tarafından kardeşi olan el-Velîd b. Ukbe'yi tayin etti. Filistin vâlisi Abdurrahman b. Alkame el-Ken'anî'nin ölmesiyle buranın idaresi de Şam vâlisi Muaviye b. Ebî Süfyan'a bağlandı. Umeyr b. Sa'd'ın hastalanması ve vazifesinden alınmasını istemesi üzerine, isteği yerine getirildi ve Muaviye Suriye'nin umûmî vâlisi oldu. Aynı şekilde Hz. Osman, yapılan

37 Bkz. Taberî, I, 2811 vd.; Hamidullah, age., II/34 vd.

38 Hamidullah, age., II/34.

39 Krs. Taberî, I, 2854-58; 2913-2929, 2943; Welhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Gi-

şikâyetler üzerine, Mısır valisi Amr b. el-As'ı görevinden aldı, yerine süt kardeşi olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (ö. 59/678)'i vazifelendirdi.⁴⁰ Dayısı oğlu Abdullah b. Âmir'i, Kâbil'e, Sicistan'a sonra Basra emirliğine getirdi. O, Eşa's b. Kays'ı Azarbaycan, kardeşi Kays'ı da Rey'e emir gönderdi.⁴¹ Kûfe ordusunda görevli kumandanlardan da bazılarını görevlerinden aldı yerlerine başkalarını tâyin etti.⁴²

4) *Ashâba Muâmelesi*: Halife'nin Hz. Peygamber'in arkadaşlarına muâmelesi bazı ilim adamları tarafından fevkalade yumuşak bulunurken, bazı kimseler tarafından da eleştirildi. Aynı şekilde ona karşı harekete geçenler de, sahabilere karşı davranışları sebebiyle ithamda bulunuyorlardı. Devlet işlerinden ashâbı azledip, yerlerine Ümeyye oğullarından tâyinler yapmak, yani sadece Emevî ailesi mensuplarına vazifeler vermek; Muaviye'nin tesirinde kalarak Ebû Zer'i Rebeze'ye sürmek; Mervan b. el-Hakem gibi bir insanı yardımcı yapmak, yapılan tenkidlendendi. Bu konularda sahâbiler genellikle ondan hoşnut değillerdi. Ayrıca halifenin âmillerinin emsârda yaşayan sahâbîlere davranışları da şikâyet konusu idi.⁴³

Ashında Hz. Osman'ın uygulamalarından birisi de, memnun olmadığı bir kimseyi memleketinden uzaklaştırmaktı. Zira, Kur'an'ın (4/69. âyet) belirttiği gibi, memleketinden uzaklaştırılmak bir insan için en büyük cezalardandır. O, bu cümleden olarak, Kûfe vâlisi el-Velid'e karşı komplolar düzenleyen ve şehirde devamlı karışıklıklar çıkaran Ebû Zeyneb, Ebu'l-Verra', Malik b. el-Eşter ve arkadaşlarını Kûfe'den Şam'a sürmüştü. Ebû Zer el-Gifâri'yi de, Şam'dan Medine'ye çağırmıştı; çünkü Ebû Zer mal biriktirme konusunda Muaviye ile tartışmıştı. Halife onu Medine'ye getirdikten sonra şunları söyledi: "Ben, müslümanlardan sadece mallarından Allah için vermelerini isterim. Onlara ne sahib olduğunuz mallarınızı infak edin ne de onları sadaka olarak veriniz derim ve zorlarım. Bu benim vazifem değildir."⁴⁴ O, daha sonra Ebû Zer'e birkaç

riş, s. 104-106; Üçok Bahriye, "Emeviler ve Abbasiler", Ankara 1979, s. 7.

40 Hz. Osman'ın yaptığı tâyinlerle ilgili olarak Krş. Taberi, I, 2840-49, 2869, 2966, 2983; Ya'kûbî, Tarih, 2/204; İbn'ul-Esîr, el-Kâmil, III/67-94. Yazar, kitabının 93-94. sayfalarında Hz. Osman'ın tayin ettiği vâlilerin bir listesini verir; Hasan İbrahim Hasan, "et-Tarihü'l-İslâmî", Kahire 1953, III/388-392, İbn Kesir, el-Bidâye, ss.154-155; Welhausen, İslâm'ın En Eski..., ss. 112-114.

41 bkz. İbnü'l Esîr, age, aynı cilt, s. 93 vd.

42 Krş., Taberi, I, 2840, 2848, 2849, 2915, 2927, vd.

43 Krş. Taberi, I, 2860, 2895, 2922, 2931, 2858, 2869, 2966, 2995; İbnü'l-Esîr, age., s. 164, 165; Hasan İbrahim Hasan, age., s. 389, Belâzuri, V/47-57.

44 Bkz. Taberi, I, 2858, 2860, 2861, 2895, 2922 vd. 2931.

koyun ve deve vererek Rebeze'ye gönderdi. Aynı şekilde Hz. Osman, aralarında söz kavgası yapan Ammar b. Yâsir ve Abbas b. Utbe b. Ebî Leheb'i cezalandırdı ve vazifelerinden aldı.⁴⁵

5) *Yenilikleri*: Hz. Osman, dinî konularda yaptığı bazı icraatı sebebiyle de tenkîd edilmiştir. Ka'be'nin ensabının yenilmesini emretmesi, Mescid-i Nebevî'de ilaveler yapması; cuma namazından önce iç ezanı ihdas etmesi; Beytü'l-Mal'ın 1/8'ne el koyması bunlardandır.⁴⁶ Halife, Medine mescidini genişletti; hurma ağaçlarından yapılmış yemekhane kısmını yıktı, yenilenen kısmı nakışlı taşlarla yaptırdı. Halk önce bunu kabul etti, hoş karşıladı, sonra karşı çıktı, tenkîd etti.⁴⁷

6) Halife'nin Bir-i Eris'e Resullah'tan kendisine intikal eden mührü düşürmesi; Mina'da namazı mukim gibi kılması, yeni elbiseler ve yeni binalar yaptırması gibi konular da yapılan suçlamalar arasında yer almaktadır.⁴⁸

Hz. Osman'ın öldürülmesine sebep olan hâdiseler, haberlerde vârid olduğu üzere, ana hatlarıyla bunlardır. Bu sebepleri özet olarak ortaya koyduktan sonra kendi kendimize soruyoruz: Bu hâdiseler Hz. Osman'ın öldürülmesi için yeterli sebep olabilirler mi?

Hâdiselere ve yapılan suçlamalara yakından baktığımızda görürüz ki, Hz. Osman'a karşı yapılan her tenkîd ve isnad edilen her hâdisenin bir benzeri veya bunların bazıları onun selefine de yapılmıştır. Hz. Ömer, Hz. Osman'ın idaresinden çok daha sert bir idare uyguluyordu. Ve Hz. Osman Kureys'e Hz. Ömer'den daha yakındı; onları seviyor ve onlar tarafından seviliyordu.⁴⁹ Halbuki Hz. Ömer, bütün ashabın davranışlarını murakebe ve muhasebe ediyordu, sahabe serbest olarak dolaşamıyordu. Kendisine ve halka karşı olanlara da son derece sert davranıyordu. İnsanlardan ona kızan pek çok kimse vardı. Hz. Ömer de bazı yenilikler yapmıştı. Oğlu Abdullah şöyle der: "İnsanlar, yaptığı bazı şeyler sebebiyle Osman'ı kötülüyorlar, bunları Ömer yapsaydı onu kötülemezerlerdi."⁵⁰ Nitekim

45 Bkz. İbnü'l-Esir, age, III/67 vd.; Hasan İbrahim Hasan, age., s. III/384; Welhausen, İslâm'ın En Eski, s. 111.

46 Krş. Taberi, 2578, 2963, 2855, 2858 vd., 2813, 2929.

47 el-Belâzuri, V / 62-63; Taberi, I, 2828, 2833, 2834, 2811.

48 Bkz. Taberi, 2916-29, 2963, 2964, 2833, 2834; ez-Zehebî, Tarihü'l-İslâm, 2/129.; Welhausen, İslâm'ın En Eski..., s. 204 vd.; Laoust (H.), age., s. 7; Üçok Bahriye, age., s. 7-9.; Ya'kubî, 2/202.

49 Krş. Belazuri, V/25; İbn Hacer, Tehzib, 7/141; ez-Zehebî, Tarih, 2/127.

50 İbn Hacer, Tehzib, 7/141.

Hz. Osman da, âsiler ve Medinelilerle konuşmasında, seleflerinin yolunda yürüdüğünü, onlardan farklı bir şey yapmadığını... söylemiştir.⁵¹

Aslında âsilerin Hz. Osman'a karşı harekete geçmesi ve ihtilal yapması, birçok ilim adamı tarafından onun takib ettiği siyâsi-içtimâî siyasete, yani insanlara karşı çok yumuşak ve zayıf davranmasına bağlanır.⁵² Ne var ki o, en büyük kötülümeye maruz kaldığında, ölüm ve yaşamaktan birini seçmek, birini tercih etmek durumunda bulunduğu bile, kesinlikle Allah'ın hudûdunda zaaf göstermedi. Ama o, ne Ömer'in tabiatına sahipti ne de heybetine. Bununla birlikte tabiat ve heybet ne isyanları geciktirir ne de insanların karşı çıkmalarına mani olur.

Öyleyse yukarıda işaret ettiğimiz olaylar, Hz. Osman'a karşı yapılan ihtilâlin, müslümanların imamının öldürülmesinin yeterli sebebi olamaz; bunlar meselenin zevâhidir. Nitekim isyancıların ithamlarını, onun hata ve kusurlarına işaret edici iddialarını ele aldığımızda da, isyana davet edici yeterli birşey bulamamaktayız. Aynı şekilde eğer Hz. Osman isteseydi, yaptığı işleri müdafaa etmeye, bunları yapmakta haklı olduğunu açıklamaya kadirdi. Bu hususa, yapılan ithamları ve verilen cevapları belirtirken işaret ettik. Sonra âsilerin Hz. Osman'dan istedikleri şeyler hemen her devlet başkanından her zaman istenilebilecek şeylerdir; yapılan suçlamalar da her devirde yapılabilen ve iştirilen hususlardır. Bu sebeplerden dolayı, Hz. Osman hâdisesinde başka önemli ve öldürme hâdisesi için yeterli olabilecek âmillerin bulunması kaçınılmaz görünmektedir.

Hz. Osman'ın Katli Hâdisesinin Açıklanması-Yorumu :

Azadlı bir köle tarafından hançerle yaralanarak H. 24/644 yılında ölen Hz. Ömer (r.a.), sağlığında halife tâyinini 6 kişilik bir şûrâya havale etti.⁵³ Abdurrahman b. Avf (31/651)'in başkanlığını yaptığı bu heyet, Osman b. Affan (35/655-6)'ı halife seçti. Gerek şûrânın gerek Medine-

51 Taberî, I, 2940 vd.; el-Belâzurî, Ensâb, V / 67 vd; İbn Ebi Bekr., et-Temhid..., s. 23 vd.

52 Özellikle muasır müslüman bilgilerle müştârikerin yaygın görüşü budur. Meselâ Yaşar Kutluay (İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965 s. 40); Neşet Çağatay- İ. Ağah Çubukçu (İslâm ezhepleri Tarihi, Ankara, 196. s. 7); Ethem Rubi Fiğlalı (İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri. Ankara 1983, ss. 35-36); H. Atay (Ehl-i Sünnet ve Şia, Ankara 1983, s. 21, 22); Yusuf el İşş (age, ss. 57-78); Abdulaziz Salim (Tarihü'd-Devleti'l-Arabiye, İskenderiye 1967, II /273vd); Ammer Talebi (Arâu'l-Havâric el-Kelâmiyye, Cezayir 1982, I / 67-73); Naif Maruf (el-Havâric, s. 27 vd.); Welhausen (Arap Devleti ve Sükutu ss. 20-23.; İslâm'ın..., ss. 104-114); Hasan İbrahim Hasan (age.,s., 384 vd.) bunlardandır.

53 Krş. Taberî, I, 2776-2797, 2801 vd.; İbn Sa'd, Tabakât, 3/ 34-44; Belâzurî, Ensâb, V/10-17 vd.; İbn Ebi Bekr., et-Temhid, s. 24 vd.

lilerin onu tercih etmelerinde; ilk müslümanlardan olması, İslam'a hizmeti, Hz. Peygamberin damadı olması, hilmi ve cömertliği ile hilafetin devamlı olarak Hâşim oğullarının elinde kalmasından korkma en etken sebepler olmuştur.⁵⁴ Haberler, Hz. Osman'a, H. 23 senesinde, Zilhicce ayının son pazartesi günü akşamı beyat edildiğini bildirir.⁵⁵

Hz. Osman'ın hilafeti zamanı, takib edilen siyâset ve meydana gelen olaylar sebebiyle, iki döneme ayrılır: İlk altı yıllık (24-29/644-649) dönem; "sukûnet" ve "iyi idare dönemi"; ikinci altı yıllık dönem ((30-35/650-655); "karışıklı" ve "kötü idare dönemi".⁵⁶ Kaynaklar, onun ilk altı yıllık hilafet dönemi hakkında herhangi bir ithamdan söz etmez; bu devre İslâm fütûhâtının bütün cephelerde ilerlediği zamandır. Ama onun hilafetinin ikinci devresi gerçekten de, özellikle Irak, Mısır ve Hicâz gibi İslam ülkesinde hâdiselerin, karışıklıkların ve değişikliklerin meydana geldiği; müslüman toplumun muhtelif kamplara ayrıldığı; gündüz vaktinde, herkesin gözleri önünde halifesini öldürecek kadar şiddette ileri gittiği bir devredir.

Hz. Osman'ın halifelîği zamanında, ona karşı olanlar vardı; zira o, sahâbi ve sahâbi olmayan, herkesi araştırır ve yaptığı işler konusunda muhasebe ederdi. Onun bu murakabe ve muhasebe hareketinden zarar görenler ve rahatsız olanlar vardı. Bu insanlar gerek fiilî gerek kavli olarak ona karşı çıkıyorlardı. Meselâ, bazı arzularını gerçekleştiremeyen Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe⁵⁷, mevcut idareye karşı tavır aldılar; zarar verici ferdi faaliyetlerde bulundular. Abdullah b. Mes'ud da, resmî Nusha'nın teşkili meselesinin riyâseti kendisine verilmemiş olduğundan dolayı halifeye kızgındı.⁵⁸

Öte yandan, Medineliler arasında lüzumsuz ve keyflerine göre işler yapanlar... dolayısıyla Osman'a kızanlar vardı. Zira özellikle fetihlerin durmasıyla birlikte, Medine'de zararlı gayeler peşinde koşan ve bozgunculuk yapmaya çalışan bir grup meydana çıktı.⁵⁹ Bir başka Arâbî grubu da, kendilerini bu dedi-kodu kazanının içerisinde buldu. Sonunda halife,

54 Krş. Taberî, 2797; Belâzuri, V/12-18; Hasan İbrahim Hasan age., 111/272 vd.; Kutluay (Y.), age., s. 33 vd.; N. Çağatay-İ.A.Çubukçu, age., s.6 vd. ; E.R. Fiğlah, age., s. 33-34.

55 Krş. Taberî, I, 2776, 2797, 2801; İbn Ebî Bekr, age, ss. 12-13; İbn Sa'd, age., 3/6.

56 E.R.Fiğlah, age, s. 34

57 Taberî, 2955, -7; İbn Kesîr, Bidâye, 7/174 vd.

58 el-İşş, age., s. 57 vd. Halifenin takib ettiği siyasi-içtimâî yol ile ona karşı olanların suçlamaları konularında ayrıca bkz. E. Ruhi Fiğlah, age. s. 34-39; Abdülaziz Salim age. C. 11/270-289; Kutluay, age., ss. 33-38; Atay, age. ss. 20-23 vd; H. Çağatay- İ.A.Çubukçu, age, s.7 vd.

59 bkz. Taberî, I, 2907-2909; Belâzuri, V. 44-52; Ma'ruf (N.), age., 40-37 vd.; el-İşş, age, s., 70 vd.

bu dedi-koducu, karıştırıcıları Medine'den uzaklaştırdı, bir kısmını da zorunlu olarak savaflara gönderdi.⁶⁰ Bu insanlar, gittikleri yerlerde, Osman aleyhinde bulundular, halkı da bu yönde tahrik etmeye çalıştılar.

Ayrıca fetihlerden elde edilen ve Müslümanlara dağıtılan malları çok fazla bulan, yaşanan hayatı lüks veya israf hayatı sayan, büyük binaların yapıldığını ve bunların dinlenme yerleri veya misafirhaneler olarak kullanıldığını gören; ama bütün bunların İslâm'a ters düştüğüne inananlar vardı. Bunlar, zenginlerin, sahib oldukları mallarını ihtiyaç sahiplerine dağıtmalarını, ellerinde tutmamalarını istiyorlardı. Bu görüşlerini "Altın ve gümüşten biriktirip de Allah yolunda harcamayanların vay haline..." Tevbe, 9/34 âyetine dayandırıyorlardı. Halife'nin, bu görüşte olanların önderliğini yapan Ebu Zer'e söylediklerini daha önce belirttik. Ashında bu bir şiddet hareketi demekti; çünkü zengin müslümanların mallarına el konuyor, onlar mecburi harcamaya zorlanıyorlardı. Bu zümlere, buldukları vazifelerinden alınan, yaşadıkları yerlerden çıkarılan başka yerlere gönderilen ve istedikleri vazifeye tayin olunmayan gayri memnun kimseleri de ilave etmek icabeder. Meselâ Amr b. el-As bunlardandır. Bütün bu insanlar Osman'a karşıydılar.

Aynı şekilde bu tabakaların yanısıra, Ümeyye oğullarının Osman'ın halife olmasıyla birlikte sahib oldukları mevki ve makamı kıskanan, bu duruma karşı çıkan insanlar ve kabileler mevcuttu. Çünkü Ümeyye oğulları, Osman zamanında, en yüksek mevkilere ulaştılar; idare onların, âmillikler onların, mal ve mülk onlarındı. Bunlardan istedikleri gibi faydalanıyorlardı. Halife de onları seviyor ve destekliyordu.⁶¹

Gerçekte halife, yalnızca Kureyş'e yumuşak ve samimi davranmıyor, bütün müslümanlara karşı da aynı siyâseti takib ediyordu. Halife olduğunda, bütün âmillere ve ehl-i emsâra mektuplar gönderiyor; birbirlerinin karşılıklı haklarına riâyet etmelerini emrediyordu. İdârecilerin hak ve yetkileri, sorumlulukları ile, idare edilenlerin vazife ve mükellefiyetlerini hatırlatıyor; vâlilerine Hz. Ömer'in icraatı üzere muâmelede bulunmalarını söylüyordu. Özellikle mâlî âmillere, zekat ve vergi memurlarından adalet üzere iş yapmalarını istiyordu.⁶² Nitekim bazı a-

60 Krş. Belâzürî, V/63 vd.; Taberî, I, 2913-16, 2920, 2922.; İbn Kesîr, 7/175 vd. İbnü'l-Esir, III/183 vd.; es-Seyyid Abdulaziz Salim, "Tarihü'd-Devleti'l-Arabiyye." Beyrut 1971.ss. 547-560.

61 Abdulaziz Salim age., s. 550 vd.; Welhäusen, İslam'ın en Eski..., s. 112; İbn Ebî Bekr, et-Temhid, s. 51.

62 Krş, Taberî, I, 2799. 2802, 2804:

raştırmacılar ve ilim adamları onun öldürülmesinin en önemli sebebi olarak, takib etmiş olduğu bu yumuşaklık ve hoşgörü siyasetini gösterirler.⁶³

Bununla birlikte, ne zikrettiğimiz hâdiseler ve suçlamalar ne de halifenin siyaseti Müslümanların imamının öldürülmesine sebep olabilecek mahiyette idi. Bir başka deyişle, Osman'dan sözkonusu taleplerde bulunanların arkasında, meseleleri büyüten, tahrik eden ve aradaki kırınglıkları veya husumetleri körükleyenler olmasaydı, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile sonuçlanan ihtilalin gerçekleşmesi fevkalade güç olurdu. Yani halife Osman'ın hal'i veya öldürülmesi meselesi önceden kararlaştırılmış ve planlanmış görünmektedir. Nitekim hâdisede de, ceryan ediş şekliyle, böyle bir planın eseri olduğu görünümü taşımaktadır. Şayet bu önemli unsur veya birçok yazarın söylediği gibi bu "gizli el" tasavvur edilmezse, bu basit taleplerin ve hâdiselerin halifenin gündüz gözüne öldürülmesine sebep olması kolay kolay anlaşılmaz.⁶⁴ Esasen ilk tarihçiler Osman'ın katli hâdisesinin arkasında böyle bir gücün varlığı konusunda hem fikirdirler.

Ebû Mihnef ve Vâkidî, bu elin sahabenin eli olduğunu haber verir.⁶⁵ Yani bunlar Talha, Zübeyr, Aişe, Amr b. el-As, Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Ammar b. Yâsir ve benzeri Osman'a karşı olan sahâbidir. Ancak sağduyu ve görüş sahibi herkes bu insanların Hz. Osman'ın katline iştirak etmiş olmasını kolaylıkla kabul etmez. Ayrıca bunların çoğu, Hz. Osman'ın kanını talep gayesiyle, Hz. Ali'ye karşı hurûc ettiler ve onunla savaştılar. Nitekim Ali b. Ebî Talib'in ordusunda, belki de istememesine rağmen, Osman'ın ölümüyle sonuçlanan muhasarayı yapanlar... vardı. Hz. Osman'ı muhasara eden ve daha sonra Ali ordusunda yer alan bu insanlar, Talha, Zübeyr, Aişe ve Amr b. el-As'ın taraftarlarından, yani Osman'a karşı hurûc edenlerden ve onun katli hadisesine katılanlardan olmadıklarını bilmiyorlar mıydı? Biliyor olsalardı, onlara karşı seslerini yükseltir, alay eder, ortaya çıkarmazlar mıydı? En azından onları bununla tehdit etmezler miydi?

Vâkidî ve Ebû Mihnef'in, "gizli el" (el-yedu'l-hafi) hakkındaki bu gayri makul açıklamalarına karşılık, Seyf b. Ömer,⁶⁶ ilgi çekici haberler

63 Meselâ bkz. Abdulaziz Salim, age., s. 551 vd.; E.R.Fıglalı, age., s. 35 vd.; Kutluay, age., s. 34 vd.; Atay, age., s. 22 vd. Welhausen ise, Hz. Osman'ın öldürülüşünün gerçek sebebinin, onun, ashab üzerinde uyandırdığı umûmî hoşnutsuzluk olduğunu söyler; hâdisenin baş sorumluları olarak da ashabı gösterir. (bk. İslâmın En Eski..., s. 111, 114).

64 Krş. Ma'rûf, age., s. 31 vd.; el-İşş, age., s. 58-75; Abdulaziz Salim, age., s. 554 vd.

65 Bkz. el-Belâzuri Ensâb, V//46-57; Taberî, I, 2969, 2970, 2991, 2962, 2965, vd.

66 Seyf b. Ömer, Hicri I. asır sonlarına doğru yaşadı; fitneye sebep olanlarla doğrudan şahsi ilişkileri olan kimselerden rivâyette bulunur. Ayrıca Seyf'in kabilesi Beni Temim ve kabile reisi

vermektedir. Onun bu haberleri, makalemizin başında sunmaya çalıştığımız üç rivâyet ve bu rivâyetlerden çıkardığımız esaslarla da uyum halindedir. Bu bakımdan Seyf'in rivâyeti bu yönde kuvvetli bir delil teşkil edebilir; çünkü sahih rivâyetler doğrultusunda seyretmekte ve onlardaki kapalı noktalara açıklık getirmektedir.

Seyf b. Ömer'in bu rivâyeti,⁶⁷ hem fitne hâdisesinin sebeplerine açıklık getirmekte hem de "gizli el" in faaliyet ve metodunu; yani İbn Sebe'nin ve arkadaşlarının sebep olduğu hâdiseleri ve takib ettiği metodu ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle bu "gizli el," Ali b. Ebi Talib'in mevkiini yükseltmek, Osman'ı yermek ve gâsıp yapmak; neticede iki seçkin sahâbinin, Osman'la Ali'nin; iki köklü kabilenin, Ümeyye oğulları ile Hâşim oğullarının arasını açmak isteyen güç veya kimse idi. Böylece Ali, hilafet konusunda gerçek hak sahibinin kendisi olduğunu kabul edecek ve mevcut halifeyi vazifeden uzaklaştırmak için çalışacaktı. Aslında bu husus, yani iki kabile arasındaki husumet, siyâsi iktidar ve üstünlük mücadelesi katl hâdisesinin önemli sebeplerinden sayılmaktadır.⁶⁸

Abdullah b. Sebe'yi, halkı halife Osman'a karşı tahrik eden, toplumun huzurunu bozucu hâdiseler çıkartan bir kişi olarak gösteren Seyf, onun yıkıcı faaliyetlerini bütün müslümanların canı gönülden bağlı bulunduğu "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" esasına dayanarak ve gizlenerek yürüttüğünü; halkı âmillerine karşı kıskırttığını bildirir. O, arzularını gerçekleştirmek için, taraftarlarına chl-i emsâr ile yazışmalarını söyledi... Neticede yaşadığı bölgelerin, Kûfe, Basra ve Mısır halkını istediği yönde yönlendirmeye muvaffak olmaya başladı. Çünkü

---

el-Ahnef b. Kays muhalif iki zümreye ayrılmışlardı. Fitne hâdisesine karışmamış oldukları için en doğru ve en tarafsız rivâyet sahibi kabul edildiler. Bu bakımdan muhalif zümrelerin hepsi onları övdüler. Bu demektir ki, Seyf'in Hz. Osman hâdisesi hakkındaki geniş bilgisi kabilesinden de kaynaklanmaktadır ve o da kabilesinden doğru olarak bunu rivâyet etmiş olabilir; çünkü kabilesi olaylara karışmamıştı. Öte yandan birtakım hadîşçiler onu gayri sika olarak tavsif ederek rivâyetlerini metruk sayarken bir kısım hadîşçiler de onun güvenilir bir râvi olduğunu söyler (bkz. İbn Hacer, Tehzib, 4/295 vd. Seyf, Hicri 180-796 yılına doğru ölmüştür. Welhausen ise, kitaplarında Seyf'i şiddetle tenkid eder. (Arap Devleti, VI-XI; İslam'ın... s. 102 vd.) Hz. Osman devri hâdiseleri hakkında Ebü Mihnef ve Vâkidi'yi esas alır. Seyf hakkında Krş. et Taberi, al, 1172, 1173; el-M'arûf, age. s. 39-43 vd.; el-Işş, age., s. 60-78 vd; Talbi age., 66-71. Ayrıca bkz. 2 cv 31. dipnot. Ma'ruf ve el-Işş sözkonusu kitaplarında İbn Sebe'nin gerçek şahıs olduğundan bahseden sünni ve şii alimlerin isimlerini ve eserlerini zikrederler (bkz. el-Ma'ruf, age, ss. 40-41; el-Işş, s. 68 vd).

67 Taberi, 1, 2957, 2854, 2940, 2924, 2949-52.

68 Bkz. E.Rubi Fiğlah, age., s. 35 vd.; N.Çağatay-İ.A.Çubukcu, age., s.7.; Welhausen, İslam'ın En Eski..., s. 102; Laoust, age., s. 7.

imanı zayıf olan bazı müminler onun sözünü ettiği her kötülüğü tasdik ediyorlardı; çünkü onlar bunu, mektuplardan öğrendikleri üzere, hak adına ve vâlilerin yaptıkları zulümlere karşı yapıyorlardı.⁶⁹

Aslında onun bu üslûbü tesirini Medineliler arasında bile gösterdi; durumun tahamül edilmez bir safhaya geldiğine inanan Medine halkı birgün Mescid'de halifeyi durumdan haberdar ettiler ve mektuplarda bildirilen hususlarda sorguya çektiler:⁷⁰ Bize gelen haberler sana geliyor mu? dediler. Hz. Osman, hayır, Allah'a yemin olsun ki, sadece iyilik haberleri geliyor, dedi. Öyleyse işte biz sana geldik dediler ve kendilerine ulaşan haberleri aynen ona bildirdiler. Hz. Osman; sizler müminlerin seçkinleri ve şâhitlerisiniz, bana yol gösteriniz, ne yapmamı istiyorsunuz? dedi. Onlar; sana, güvenilir kimseleri, haberlerini sana getirmeleri için, emsâra göndermeni söyleriz, dediler. Bunun üzerine halife, Muhammed b. Mesleme'yi çağırdı Küfe'ye; Üsame b. Zeyd'i Basra'ya; Ammar b. Yâsir'i Mısır'a; Abdullah b. Ömer'i Şam'a gönderdi. Bunların dışında başka insanları da etraftaki yerlere dağıttı. Gidenlerin hepsi Ammar'dan önce döndüler ve şöyle dediler: Ey nâs! Allah'a yemin olsun ki hiçbir kötülük görmedik. Aynı şekilde ne seçkinler ne de diğer halk kötülükten şikâyet ediyor. Müslümanların durumu iyidir... Halk Ammar'ın dönüşünü bekledi, hatta onun hakkında endişelendi. Tam bu sırada Mısır vâlisi Abdullah b. Ebi Serh'den bir mektub geldi. O, Ammar'ın Mısırlı bir zümre tarafından kandırıldığı ve çekildiği haberini verdi. Abdullah b. es-Sevdâ, Halid b. Mülcem, Sudan b. Humran ve Kinâne b. Bişr'in bu gruptan olduklarını; bu insanların ona kendi görüşlerini söyletmek istediklerini; Muhammed (s.a.v.)'in döneceğine (*rec'at*) inandıklarını ve Ammar'ı Osman'dan ayrılmaya davet ettiklerini; Medinelilerin fikrinin de kendi fikirleri gibi olduğunu söylediklerini bildiriyor ve eğer Emiru'l-Müminin bana müsaade ederse, başka insanlar onlara katılmadan, onu ve onunla beraber olanları öldüreyim, diyordu.⁷¹ Hz. Osman, gönderdiği cevabî mektubunda, vâliyi böyle hareketlerde bulunmaktan kesinlikle kaçınmaya çağırıyor ve bu insanların serbest bırakılmasını ve istedikleri yere gitmelerine müsaade edilmesini; Allah onlardan intikam alıncaya kadar onlara dokunulmamasını emrediyordu.⁷²

Ibnu's-Sevdâ, aynı rivâyet sahibine göre, Mısıra geldiğinde Kinâne b. Bişr, Sudan b. Humran'la beraber oldu. El-Gâfikî de onlara katıldı.

69 Bkz. Taberî, I., 2913, 2914, 2916, 2940, 2931, 2936, 2949-2952.

70 Krş. Taberî, I, 2854, 3030-35, 2943, 2931 2979, vd., 2991; Belâzuri, V/60.

71 Bkz. Belâzuri, V/48, 49; Taberî, 2943; İbn Kesîr, Bidâye, 7/178-190 vd.

72 Taberî, I, 2943; İbn Ebî Bekr, et-Temhîd, 89 vd.

Daha sonra Halid b. Mülcem, Abdullah b. Zarîre ve benzeri kimseler de onun halkasına katıldılar. Onlarla konuşan, siyâsi düşüncelerini, kültür seviyelerini öğrenen İbn Sevdâ, onlara *rec'at* ve *vasîlik* fikirlerini telkin etti: "Ne gariptir, insanlar İsâ'nın döneceğine inanırlar da, Muhammed'in, dönmesini yalanlarlar. Halbuki, Allah'ın da (Kasas sûresi 85. âyet) buyurduğu gibi, Muhammed dönme konusunda İsâ'dan daha çok hak sahibidir." O, bu fikrinin kabul gördüğünü farkedince *vesâyet* fikrini, yani Hz. Ali'nin Hz. Peygamberin vasîsi olduğu görüşünü ortaya attı.⁷³

Osman'a karşı olan ve halkı kıskırtan yalnızca İbn Sebe ve Mısırlı yandaşları değildi, Kûfe ve Basra'da da, çeşitli sebeplerle bir araya gelmiş, yek vücud halinde mevcut idarenin, vâlilerin ve halifenin aleyhinde bulunan, cinayetler işleyen ve halkı ayaklandıran bir isyankar grup mevcuttu.⁷⁴ Özellikle vâli el-Velid b. Ukbe'nin, Kûfe'de, cinayet işleyen ve hırsızlık yapan birkaç kişiyi öldürtmesi, bunların ailelerinin ve kabilelerinin, asabiyet anlayışı ve ailevi düşmanlıkla, açıktan el-Velid'e ve devlet idaresine karşı faaliyet göstermelerine sebep oldu. Neticede el-Velid'in vâlilikten alınmasını temin ettiler.⁷⁵ Hicri 33 yıllarına doğru açıktan faaliyet göstermeye başlayan bu isyankarların başında Mâlik b. el-Eşter, el-Esved b. Yezid, Alkame b. Kays, Sa'sa'a, Umeyr b. Dabi'i, el-Kumeyl b. Ziyâd gibi şahıslar vardı. Kûfe eşrafı, halife Hz. Osman'a gönderdiği bir mektupla onu durumdan haberdar ediyor, bu adamların yaptığı kötülüklerden haber veriyor ve başlarının İbnu's-Sevdâ olduğunu söylüyordu.⁷⁶ Halife bu âsiler topluluğunu bilahare Suriye'ye sürmüştür.⁷⁷ Bu tahrikçi ve fitneçi zümreye bazı sahâbî de, ferdi olarak ve şahsî kırgınlıkları ve menfaatleri için, yardım etmiştir. Muhammed b. Ebî Bekr, Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Amr b. As yanlılarını bunlar arasında sayabiliriz.

Seçif, rivâyetinin kalan kısmında ihtilalcilerin, yani Sebeyye'nin nasıl teşkilatlanıp Medine'ye geldiğini, Kûfeliler ve Mısırlılarla ne şekilde irtibat kurduğunu ve Medine'de birleştiğini anlatır. Halifenin ve Medine'nin muhasara edilmesi, yardım için emsâra mektup yazılması, Hz. Ali'nin âsilerle görüşüp konuşması ve nihayet halifenin öldürülmesi bu kısımda yer alır.

Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık devresinde çıkan olaylarda ve halifenin öldürülmesine tesir eden hususlar içerisinde en önemli olanı,

73 Bkz. Taberî, 2941; İbn Ebî Bekr, age., s. 89-90.

74 Taberî, I, 2835; İbn Ebî Bekr, age., s. 54.

75 el-Velid hak. bkz. Taberî, 2840, 2819, 2811, 2848, 2852; Belazuri, V/30-33.

76 Krş. Taberî, 2847, 2913, 2915, 2922-27.

77 Bkz. Taberî, 2925, 2895, 2907; Belâzuri, V/43, 63; İbn Kesîr, Bidaye, 7/165 vd.

kanaatımızca, mevcut içtimâî-siyâsî durumdur. Açıkca görülmektedir ki, Osman devri, Ömer devri değildir. Ömer'in aynı yöndeki icraatını ve yaptığı yenilikleri kabul eden halk, Osman'inkileri kabul etmemektedir. Bunun sebebi Osman zamanında içtimâî ve iktisâdî hayatta meydana gelen hızlı değişikliklerdir. Özellikle onun hilafetinin ikinci altı yıllık dönemi içerisinde hem sosyal yapıda, hem cemaat bünyesinde açık bir farklılaşma görülüyordu. Fetihler durmuştu; çünkü İslam devletinin sınırları durulması gereken sınırlara ulaşmıştı; geri çekilmektense durmak daha iyi idi. Fetihlerin durmasıyla, sosyal ihtiyaçların büyük bir kısmını karşılayan ganimetler de durdu. Gelirlerinin büyük bir kısmından mahrum olan bir takım insanlar olaylar peşinde koşmaya başladığı, dedi-kodu çıkarmaya çalıştığı gibi, bazı kimseler de ister istemez kendilerini bu hâdiseler veya dedi-kodular içinde buldu. Neeticede özellikle bedevî araplardan hâdiseler peşinde koşan bir grup türedi.⁷⁸

Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer, bu tutarsız bedevî arapları fetihlere göndermemişler; sosyal hâdiselerin dışında tutmuşlar, böylece çok akıllı ve ileri görüşlü bir siyâset takib ettiklerini göstermişlerdi. Hiz. Osman ise, seleflerinin aksine, bu bedevî arapların seferlere gönderilmesini emretti. Ashında halife, bu bedevî arapları savaşa göndermekle, onları başka yerlere dağıtmak, dedi-kodu, karışıklık çıkarmalarını önlemek yani içtimâî huzuru sağlamada yeni bir metod takib etmek istiyordu. Ganimetlere, mala ve köle elde etmeye çok düşkün olan bu insanlar da, koşa koşa savaşlara gittiler. Ne var ki, fetihler sırasında yapılan dedi-kodular, kötülemeler, hep bu insanlardan geldi; yoksa gerçekten din yolunda savaşmak ve dini kuvvetlendirmek için daha önce de cihada gidenlerden değil. Zira bu sonuncular ganimet peşinde koşmuyorlardı, Allah için cihad ediyorlardı.⁷⁹

Fetihlerin durmasıyla en büyük gelir kaynaklarını ve işlerini kaybeden bu bedevî araplar, bu defa eski ganimet gelirleri, elde edilen araziler ve fey gibi konularda ileri geri konuşmaya başladılar, müslüman halkın zihinlerini karıştırdılar.⁸⁰ Onların bu dedi-koduları savaşlara ve gazvelere katılmış gazileri üzdü, onlara kızmalarına sebep oldu. Bu durum ihtilafın artmasında, halkın muhasım gruplara bölünmesinde önemli rol oynadı. Seyf b. Ömer, "onların bu hallerini idrak eden Addullah b. Sebe", onları yönlendirdi, yani arabîleri bu konularda tahrik etti, tanzim etti

78 Bkz. Taberi, 2916, 2935; Hasan İbrahim Hasan, age., I/388 vd.; el-İşş, age., s. 56 vd.; Ma'rûf, age., s. 40-150 vd.

79 Bkz. Ma'rûf, age., aynı yerler; Şerif, Muhammed Bedî, "es-Sıra' beyne'l-Mevâlî ve'l-Arab", Kahire 1954, ss.23-32; el-İşş, age., s. 58 vd.

80 el-İşş, age., s. 70 vd.; el-Ma'rûf, age., s. 43, 138 vd.; Şerif, age., s. 25 vd.

ve fitne hâdisesini yapmaları için Medine'ye doğru sevketti" der; bunların fitne hâdisesine katıldıklarına işaret eder.⁸¹ Aslında halife de, en son gönderdiği mektupta onlardan sözettiği gibi,⁸² Hz. Aişe ve Hz. Ali'nin sözleri de bu hususu doğrular.⁸³

Neticede sosyal bünyedeki yaraları ve şikâyetleri yakından gören ve değerlendiren Ibn Sebe ve İbn Sebeler, insanları kıskırtıyor, devlet ve halife aleyhine isyana yöneliyor; içlerinde dinî gayretle hareket eden kimseler de olduğu halde bu bedevî arapları silahlandırarak Medine'ye gönderiyorlardı. "O zamanlar dünyanın diğerleriyle mukayese edilme-yecek derecede en kuvvetli devletin hakimi olan Osman, payitahtında iktidarını destekleyecek hiçbir kuvvete sahip olmadığı için, âsiler topluluğu ile anlaşmaktan başka çare bulamadı."⁸⁴

H. 35/656 senesinde, umre yapmak bahanesiyle yola çıkan Mısırlılar, Mekke yerine Medine'ye gelmişlerdi; Ali b. Ebî Tâlib⁸⁵, onlarla halife adına konuşmuş ve geri dönmelerini sağlamıştı.⁸⁶ Âsiler bu sefer, Şevval 35/656 yılı Nisan ayında, 4 grup halinde Mısır'dan hac bahanesiyle yola çıktılar. Kûfeliler ve Basralılar da aynı anda ve aynı sebeple yola çıktılar.⁸⁷ Ne var ki, halifenin hal'i konusunda ittifak halinde olan bu insanlar onun yerine geçecek kimse hakkında ihtilaf halindediler. Mısırlılar Ali'yi, Basralılar Talha'ya, Kufeliler de Zübeyr'i halife yapmak istiyorlardı.

Medine'yi, Mescid-i Nebevî'yi ve dâr'da halifeyi muhasara eden âsiler, 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 yılında, Hz. Osman'ı hunharca katlederek başlattıkları fitne, komplo, tahrik ve oyunlara şimdilik son

81 Taberî, I, 2995, 2852, 2950; el-Işş, age., s. 71 vd.

82 Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, III/65, 66-68, 69, 70; Taberî, I, 2944, 2908, 2935; Belâzurî, V/103; İbn Kesîr, 7/195.

83 Belâzurî, V/103; İbn Kesîr, Bîdâye, 7/195 vd; Taberî, I, 3006-3008, 3028, 3023.

84 Welhausen, Arap Devleti, s. 20.

85 Bkz. Taberî, I, 2969, 2970. Ali, muhaliflerin sorularını cevaplandırırken Mushaf lar konusunda şöyle diyordu: "Ey insanlar, Osman hakkında aşırı gitmekte ve mushaf ları yaktırttı demenizde Allah'tan korkunuz. Allah'a yemin olsun ki o, ondan, sadece Peygamberin ahabî biz müslümanların Kur'an'dan olmadığı hususunda birleştiğimiz kısımları yok etti... Ben de insanların tek bir Mushaf üzerinde birleşmesi görüşündeyim. Bundan böyle sizden bu konuda ihtilaf edenler, ihtilaf konusunda insanların en şerîrlendirir... Allah'a yemin olsun ki, onun yerinde ben olsaydım, onun yaptığını yapardım." (Seyf'in rivâyeti, Taberî, I, 2954).

86 Taberî, I, 2954, 2955.

87 Taberî, 2955, 2956, 2957.

veriyorlardı.⁸⁸ Allah'ın Kitab'ı, Peygamber'in sünneti üzere ittifakla Hz. Osman'a beyat etmiş olan aşhâb ve Medineli müslümanlar; Resulullah'ın şehri Medine'yi kana bulayan olaya, yani itaat etmek ve nefisleri gibi müdafaa etmek üzere ahd ü mısakda buldukları, beyat ettikleri İmamlarının anarşistlerce günlerce muhasara edilmesine, aç-susuz bırakılmasına, Mescid'e gelmesinin engellenmesine ve nihayet feci biçimde öldürülmesine evlerine çekilerek seyirci kaldıktan, hatta şu iş biran önce başkaları tarafından bitirilsin de şu adamdan kurtulalım dercesine bekledikten sonra, katl hâdisesinin ardından tıpkı Tevvâbûn gibi üzülmüşler, pişmanlık duymuşlar; Osman'ın intikamını almak dâvasında bulunmuşlardır. Talha, Zübeyr, Aişe, Muaviye, Amr b. el-As, Sa'd b. Ebî Vakkâs bunların başında gelmektedir. Kanaatımızca ashabın, Osman'a kırgınlıkları veya şahsî bazı meseleleri sebebiyle, olaylar karşısında seyirci kalması, halifeye yardım etmemesi ve onu kendi haline terketmesi, isyancıların işini fevkalade kolaylaştırmıştı; bu bakımdan onların da katl hâdisesinde, maddeten olmasa da manevî yönden büyük sorumlulukları ve payları olsa gerektir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, makalemizde dayandığımız rivayetlere göre, 12 senelik hilafeti süresince Hz. Osman, kendisine karşı isyan edilmesine ve öldürülmesine sebep olacak herhangi bir önemli harekette bulunmamıştır. Nitekim o, kendisine yöneltilen suçlamalara teker teker cevap vermiş; bazı hareketinden dolayı da istigfar etmiştir. O, hilmi, saf tabiatı, merhametliliği, yumuşak idareciliğinin yanı sıra, bedevî arapların aşırılıklarının ve İbn Sebe gibi bazı tahrikçilerin tahriklerinin ve fitnesinin kurbanı olarak öldürülmüştür.

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle birlikte, İslâm tarihinde ardı arkası gelmeyen pek çok olaylar, karışıklıklar, çatışmalar, savaşlar, ve fırkalara bölünmeler başlamıştır. Nitekim gerek Hz. Osman devrinde tahrikçi

88 Krş. Taberî, I, 2961, 3097, 3009, 3019, 3081, 3114, 2984; İbn Sa'd, Tabakat, III/45, 46, 47; İbnü'l-Esir, Kâmil, III/70.; İbn Kesir, Bidâye, 7/167. Bazı ilim adamları İbn Sebe'nin şahsiyeti ve varlığı hakkında olumsuz veya mütereddid görüş sahibi olduğundan bu olayların ve komploların faillerini farklı şekilde anlar ve değerlendirirler. Bu konular için krş. Taberî, I, 2958, 2999, 3014, 3131; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Haşîmi el-Bağdâdî (245/859), "Kitâbu'l-Muhabbir", Haydarabad 1361/1943; İbn Kesir, Bidâye, 7/238-250; Ammar Talbî, age., ss.56-73; el-Ma'rûf, age., ss.13-158; el-İşş, age., 50-75. el-Askerî, age., s. 28 vd.; Fığlah, The Problem of "Abdallah İbn Saba", A.Ü. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı: V, ss. 379-391.

güçler tarafından ortaya atılan fikirleri gerek mevcut siyâsî-içtimâî durumu nazar-ı itibara alan birtakım ilim adamları bazı fırkaların doğuşunu Hz. Osman devrinden başlatırlar.⁸⁹

---

89 Meselâ, bkz. Ma'rûf, age., s. 15 vd.; el-İşş, age., s.70 vd.; Welhausen, Arap Devleti (s. 21); İslâm'ın En Eski Taribine Giriş (s. 111 vd). Ayrıca Hz.Osman'ın ölümü hakkında bak. Taberî, I, 3008, 3009, 3012, 3014, 3019, 3015, 3016, 3017, 3030, 3050; Belâzürî, V/74 vd; İbn Sa'd, Tabakât, III/74-77; İbn Ebî Bekr, et-Temhid, 137 vd.; İbn Kesîr, Bidâye, 7/184-189; İbnü'l-Esîr, III/70.